

Landscape of Small Towns in Lower Silesia – Reminiscences Dating Back to the Middle Ages

Zuzanna Borcz, Anna Borcz

Krajobraz
małych miast
dolnośląskich
– reminiscencje
średniowiecza

Key words: small towns, Lower Silesia, landscape

Introduction

Small cities have their own unique small-town character. Their landscape considerably differs from that of villages and big towns. Small towns in Lower Silesia have preserved their old landscape dating back to medieval times. Those that had had city status granted during the Middle Ages but lost it after World War Two form specific enclaves. These localities, which although for years have been playing the role of villages (rural gminas, and sołectwa), have kept the features of the big city landscape.

Small towns in Lower Silesia have a number of characteristic features, such as marketplaces with arcades, town halls, fortifications, towers and gates, narrow streets, picturesque bridges, and footbridges that have roots going back to medieval times. Architectural details, such as balconies, niches, bay windows, monuments, sacral figures, water intakes, and many others play an important role in the towns' appearance.

The beauty of the landscape in small towns and villages encourages tourists to visit historic buildings and the whole urban complexes that are blended into park greenery, avenues, and river banks. Landmarks such as church towers, less often town halls or castle towers dominating low de-

velopment contribute to the unique panorama in some of the cities.

Territorial scope

This article analyses selected small towns in Lower Silesia located within the borders of the present voivodeship and a number of Czech frontier towns that resemble Lower Silesian towns. A number of villages that had had city law before 1945 but lost it after the last war [Bagiński 1998] were left out.

According to the Central Statistical Office (GUS), the population in small towns is below 20 000 inhabitants. Small towns in Lower Silesia account for almost 80% of all cities in the city structure. While as far as the structure of its population is concerned, towns with city law account for 20.5% of the total population. Compared with other voivodeships the urbanization and population density in Lower Silesia is average but the urbanization factor is much higher [GUS 2008].

Research method

The article includes the analysis of key elements that have an influence on little towns' landscapes in Lower Silesia. The research was preceded by on-site visits to particular towns in the designated area. They resulted in dozens of photographs and drawings. The focus was placed on localities with medieval roots and

Słowa kluczowe: małe miasta, Dolny Śląsk, krajobraz

Wstęp

Małe miasta mają swój specyficzny małomiejski charakter. Ich krajobraz różni się zdecydowanie od wiejskiego i wielkomiejskiego. Na Dolnym Śląsku małe miasta w dużej mierze zachowały swój stary, sięgający średniowiecza krajobraz. Swoistą enklawę stanowią małe miasteczka, które od średniowiecza posiadały prawa miejskie, ale utraciły je po II wojnie światowej. Te miejscowości, choć już od lat pełnią rolę wsi gminnych lub sołeckich, zachowały cechy krajobrazu miejskiego.

Wśród małych miast dolnośląskich można wyróżnić kilka cech charakterystycznych, świadczących o korzeniach średniowiecznych, jak rynki z podcieniami, ratusze, mury obronne, baszty i bramy, wąskie uliczki, malownicze mosty i kładki. Pojawiają się też detale architektoniczne, które odgrywają niemałą rolę w małych miastach, jak balkony, nisze, wykusze, pomniki, figury sakralne, ujęcia zdrojów i wiele innych.

Piękno krajobrazu małych miast i miasteczek przyciąga turystów, nie tylko w celu zwiedzania zabytkowych budowli, ale całych zespołów urbanistycznych wtopionych w zieleni parków, alei i nabrzeży rzecznych. Wśród niewysokiej zabudowy wybijają się dominanty w postaci wież kościołów, rzadziej ratusze

i zamków, tworząc niepowtarzalną panoramę poszczególnych miast.

Zasięg terytorialny

Niniejszy artykuł dotyczy wybranych małych miast na Dolnym Śląsku w granicach obecnego województwa. Dodano kilka opolskich i czeskich miejscowości przygranicznych, które w swoim założeniu przypominają miasta dolnośląskie. Pominęto tu szereg wsi, które przed 1945 rokiem miały prawa miejskie, lecz utraciły je po ostatniej wojnie [Bagiński 1998].

Małe miasta według Głównego Urzędu Statystycznego obejmują miasta poniżej 20 tysięcy mieszkańców. W dolnośląskim województwie w strukturze liczby miast według grup wielkościowych stanowią one prawie 80% ogółu miast. Natomiast w strukturze ludności według grup wielkościowych zajmują 20,5% ogółu ludności wśród miejscowości z prawami miejskimi. Można zauważyć, że w stosunku do innych województw Dolny Śląsk utrzymuje się na średnim poziomie pod względem gęstości sieci miast i zaludnienia, tylko sam wskaźnik urbanizacji jest zdecydowanie wyższy [GUS 2008].

Metoda badań

W artykule wzięto pod uwagę kilka kluczowych elementów, które mają wpływ na krajobraz małych miast dolnośląskich. Badania po-

przedziła wizja lokalna poszczególnych miast na wyznaczonym terenie, a wynikiem tego był zbiór kilkudziesięciu fotografii i szkiców. Dokonano wyboru jednostek, które wyraźnie noszą ślady swoich średniowiecznych korzeni. Skupiono się na zagadnieniach, które nadają małym miastom charakterystycznego wyglądu. Analizowano składniki rzutujące na krajobraz miasta, uwzględniając zachowany układ urbanistyczny. Do tych elementów zaliczono kolejno:

- widok ogólny małego miasta, widziany z drogi bądź z pobliskiego wzgórza;
- rynki, niekiedy z ratuszem, stanowiące do dzisiaj centrum starego miasta;
- optyczne zamknięcie wąskich uliczek dominantami, przeważnie wieżami kościołów;
- mury obronne i bramy, stanowiące obecnie atrakcję turystyczną;
- nietypowe, kręte lub strome ulice i różnorodne mosty;
- detal architektoniczny spotykany w budynkach lub na placach.

Nierzadko poszczególne miasta otoczone są ochroną konserwatorską, obejmującą układ urbanistyczny, a poszczególne budowle noszą znamiona zabytków architektury. Nie pominęto również dokonań współczesnych w obrębie placów rynkowych i ulic starego miasta oraz znanych od lat kurortów.

Fig. 1. Niemcza, panorama (photo Z. Borcz)

Ryc. 1. Niemcza, panorama (fot. Z. Borcz)

on characteristic features that give a special appearance to small towns. The elements that have influence on the city landscape have been analysed with special consideration given to urban planning. What follows is a list of such elements:

- view of the city from a nearby hill;
- marketplaces, occasionally with the town hall marking the old city centre until the present day;
- landmarks, usually church towers seen closing narrow streets;
- fortifications and gates functioning as tourist attractions;
- unusual, winding or steep streets and various bridges;
- architectural details found in buildings and squares.

Quite often particular cities are classified as heritage places and are placed under the protection of heritage laws. This includes laws related

to urban planning and protection and conservation of architectural monuments. The analysis also includes contemporary achievements in marketplaces, old city streets, and famous health resorts.

General overview of the small town

In lowland areas, panoramas of small towns can be seen against the horizon by pedestrians or drivers. They can often be seen from the ring road if acoustic or other screens do not obstruct the view. Often, the town silhouette is most attractive when seen from profile, like for instance, in Niemcza. The town dating back to the Gothic period is seen from the ring road and resembles detailed profiles of cities painted by Dutch

painters. Church, castle and gate towers overlook gable roofs (Fig. 1).

Towns built on the slope have the best visible panoramas while those on low-lying land can be seen from a nearby hill. Examples of towns on a relatively high slope include: Srebrna Góra, Bystrzyca Kłodzka, and Bardo. Although Srebrna Góra is not a town any more, its view from the fortress dating to 1763 towering over the surrounding landscape creates a landscape typical of a small upland town. Small streets in Srebrna Góra cover a distance of about 60 meters; churches and residential houses are located stepwise on various levels. It renders a unique view of a town ascending from Przedgórze Sudeckie towards a high fortress in Przełęcz Srebrna (mountain-pass) (Fig. 2).

Bystrzyca Kłodzka has kept its medieval urban planning. The multi-storey layout of buildings can be seen from the river. Terraces with houses, balconies and bay windows can be seen under one of the gate towers when climbing up towards the city (Fig. 3).

Bardo, a city built on a hill visible from Nysa Kłodzka canyon is in the same Kłodzko region. Pilgrims that have been coming here for centuries can see the church and the Cistercians' monastery overlooking the town. Bardo keeps growing but its oldest part with a small marketplace has houses and dense development on the mountain slopes.

Lubomierz has another kind of panorama. The town spreads along

Fig. 2. Srebrna Góra, view from Przełęcz Srebrna (photo B. Mianowska)

Ryc. 2. Srebrna Góra, widok z Przełęcz Srebrnej (fot. B. Mianowska)

wającym od wieków pielgrzymom ukazywały się kościoły i klasztor cysterski górujące nad miastem. Dziś Bardo rozrasta się, ale najstarsza jego część z niedużym rynkiem nadal ma domy oraz gęstą zabudowę na stokach góry.

Inny rodzaj panoramy można zauważyć w Lubomierzu. Miasto jest rozciągnięte wzdłuż łagodnego wzniesienia, od dużego barokowego klasztoru do nachylnego placu rynkowego. Z daleka widać zabytkowe kamieniczki z podcieniami otaczającymi ratusz umieszczonymi nie centralnie w rynku, lecz w połowie jednej z pierzei (ryc. 4) [Borcz, Niedźwiecka-Filipiak 2011].

Rynki i ratusze

Jednym z elementów wyróżniających małe miasta jest obecność rynku i sposób jego zagospodarowania. Od średniowiecza w oznaczone dni targowe rynek gromadził okolicznych mieszkańców wsi, przyjeżdżały kon-

Fig. 3. Bystrzyca Kłodzka, view from the riverside (photo A. Borcz)

Ryc. 3. Bystrzyca Kłodzka, widok od strony rzeki (fot. A. Borcz)

Widok ogólny małego miasta

Na nizinnym terenie panorama małego miasta może być widoczna na tle horyzontu dla osób idących drogą lub poruszających się środkami transportu. Często można ją zobaczyć z obwodnicy, oczywiście, gdy nie jest zasłonięta ekranami akustycznym lub innymi przesłonami. Czasami sylwetka miasta prezentuje się najkorzystniej „z profilu” tak jak np. Niemcza. Miasto powstałe w okresie gotyku widoczne jest z obwodnicy i przypomina drobiazgowo profile miast malowane przez piętnastowiecznych mistrzów niderlandzkich. Nad dwuspadowymi dachami górują wieże kościoła, zamku i baszt bramnych (ryc. 1).

Najlepiej widać panoramę miast, które znajdują się na stoku góry, natomiast miasta położone na płaskim terenie mogą być widziane z pobliskiego wzniesienia. Przykładami miast położonych na stoku stosunko-

wo wysokiej góry są: Srebrna Góra, Bystrzyca Kłodzka oraz Bardo. Choć Srebrna Góra nie jest obecnie miastem, jednak jej widok z twierdzy z 1763 roku, górującej nad okolicą, tworzy charakterystyczny krajobraz małego miasta podgórskiego. Uliczki w Srebrnej Górze pokonują różnicę terenu około 60 metrów, kościoły i domy mieszkalne są usytuowane schodkowo na różnych poziomach. Tworzy to niepowtarzalny widok miasteczka wznoszącego od Przedgórze Sudeckiego ku wysokiej twierdzy na Przełęcz Srebrnej (ryc. 2).

Bystrzyca Kłodzka zachowała średniowieczny układ urbanistyczny. Od strony rzeki można zauważyć piętrowy układ budynków. Wspinając się do miasta, pod jedną z wież bramnych napotyka się na piętrzące się tarasy wraz z domami, z balkonami i wykuszami (ryc. 3).

W tym samym rejonie Kłodzka znajduje się inne miasto wzniesione na wzniesieniu – Bardo, widoczne z przełomu Nysy Kłodzkiej. Przyby-

Fig. 4. Lubomierz, town hall, church up in the distance (photo B. Mianowska)

Ryc. 4. Lubomierz, ratusz, wyżej kościół (fot. B. Mianowska)

The place of the former town hall has been landscaped with a square with trees and plants. The diversified ground was used for placing benches and a small monument. Steps leading to houses can be seen along the south and east frontage (Fig. 6).

Grand town hall buildings used for administration functions exercised by local (gmina, powiat) authorities can often be found in the marketplace. A small town hall exists in Prochowice while the one in Prusice is rather sizeable. Whether a town hall is big or small is not always connected to the size or rank of the town. Prochowice, founded in the 13th century has a marketplace covering 135/62 m. with a one-storey town hall surrounded by trees sitting in its centre. The building was built in the 18th century and reconstructed in the 20th century. It has a multi-pitched roof with a spire [Eysymont 2009]. Streets are marked by high-density frontages including one-storey buildings. The landscape is common for a small town (Fig. 7).

the gentle hill from a big baroque monastery to an inclined market square. Historic small tenement houses with arcades surrounding the town hall, not located in the town centre but mid-way of one of the frontages are seen from the distance (Fig. 4) [Borc, Niedźwiecka-Filipiak 2011].

Marketplaces and town halls

The marketplace and its development is one of the distinctive features of little towns. Since the Middle Ages, on designated market days, local residents gathered in the marketplace, as did horse-drawn carts trade thrived, and town craftsmen sold their products. As the years went by, the history of marketplaces has changed, and the function of the biggest square in the town has gained a different meaning. Nowadays, small towns try to make their marketplaces attractive by usually combining them with recreation. Monuments con-

nected with historic events, Marian columns, benches, chess tables etc. can be found there. The marketplace area is also used as parking place by local car owners (Fig. 5).

Most small towns have preserved their markets embellished by historic town halls that catch the eye of passersby.

Although the town hall in Zawidów has not been preserved, and the area of the marketplace descending northwest is quite spacious and covers approximately 100/80 m.

Fig. 5. Złoty Stok, a part of the market (photo Z. Borcz)

Ryc. 5. Złoty Stok, fragment rynku (fot. Z. Borcz)

Fig. 6. Zawidów, a part of the market
(photo Z. Borcz)

Ryc. 6. Zawidów, fragment rynku
(fot. Z. Borcz)

ne wozy, kwitł handel, a rzemieślnicy z miasta sprzedawali swoje wyroby. Z biegiem lat historia rynków zmieniała się, funkcja największego placu w mieście nabierała innego znaczenia. Dziś małe miasta starają się, żeby rynek był reprezentacyjnym terenem, zwykle połączonym z rekreacją. Spotykamy tu pomniki związane z wydarzeniami historycznymi, kolumny maryjne, ławeczki, stoły szachowe itp.

Niemniej zwykle nawierzchnie rynków zamieniają się w miejsce postojowe dla okolicznych właścicieli samochodów (ryc. 5).

W większości małych miast rynki wciąż istnieją, zdobią je zażytkowe ratusze, które cieszą oko przechodnia.

W Zawidowie nie zachował się ratusz, a przestrzeń rynku, opadającego w kierunku północno-zachodnim, jest dość duża, zajmuje około 100/80 m. Na miejscu ratusza urządzony został skwer, z drzewami i krzewami, przy czym wykorzystano różnicę terenu, umieszczając ławki i niewielki pomnik. Wzdłuż pierzei południowej i wschodniej widoczne są schodki, które umożliwiają dojścia do domów (ryc. 6).

Często na rynku znajduje się okazały budynek ratusza, który od lat pełni funkcję administracyjną, stanowiąc władzę gminy, a w większych miastach powiatu. Wśród małych miast można wymienić ratusze małe, jak w Prochowicach, oraz okazałe – jak w Prusicach. Nie zawsze jest to związane z wielkością miasta i jego rangą.

Fig. 7. Prochowice, town hall
(photo Z. Borcz)

Ryc. 7. Prochowice, ratusz (fot. Z. Borcz)

Prochowice założone w XIII w. posiadają rynek o wymiarach 135/62 metrów. Na środku znajduje się jednopiętrowy ratusz, w otoczeniu kilku drzew. Budynek datowany jest na wiek XVIII, przebudowywany w XX w., nakryty został dachem czterospadowym z sygnaturką [Eysymont 2009]. Pierzeje mają zwartą

zabudowę, również jednopiętrową. Całość stwarza typowy krajobraz małego miasteczka (ryc. 7).

Odmienny charakter posiada ratusz w Prusicach. Miejscowość pochodzi z XIII w., na przestrzeni lat traciła prawa miejskie i odzyskiwała je. Obecnie jest miastem. Rynek zajmuje obszar około 88/93 m, ratusz stano-

Fig. 8. Prusice, town hall (photo Z. Borcz)

Ryc. 8. Prusice, ratusz (fot. Z. Borcz)

typified by such towns as Chełmsko Śląskie, Zawidów or Żmigród.

It is worth noting that two churches have survived the war in Zawidów; St. Joseph's parish church currently in use and the tower of St. Michael's church. The remains of the destroyed building were demolished and under the Heritage Conservator's consent only the external outline wall was preserved. The street that leads from the marketplace to this tower prevents access to the landscape scenery (Fig. 10).

The view from the market on the parish church is similar. This street also gives the impression of the church sitting closer to the market. The situation in Chełmsk Śląski, Żmigród, and in Czech Vidnawa is the same; narrow streets leading from the market to the church create the unique landscape of a small town (Fig. 11).

Defensive walls

During medieval times, not every town was surrounded with defensive walls. There were the so-called open cities without such protection. Large sections of medieval fortifications, such as crenellated walls, fortified towers, and gate towers, have been preserved in many small towns in Lower Silesia in spite of partial demolition and deconstruction lasting for years. Currently, they create unique urban landscapes and are

The town hall in Prusice has a different character. The town dates back to the 13th century. It was losing and regaining its city status as the years went by. Currently, it is a city. The marketplace covers an area of about 88/93 m with the town hall as its main building. It was built before 1512. A new one was built after the fire in the middle of the 16th century in the Renaissance style [Eysymont, Klimek 2012]. The town hall was reconstructed a few times. The last refurbishment took place in 2012. Presently, it is a two-storey building

with a crow-stepped gable roof with a tower 39 m tall. Spires with lion figures that are also part of the city's coat-of-arms are placed next to the tower. Especially beautiful are Renaissance gables of volute or recessed form (Fig. 8).

The everlasting, leading role of the city market is exemplified in Bierutów. After the war, the city centre was destroyed. The town hall was not reconstructed, only its remnants around the tower, where inhabitants like to spend their time (Fig. 9).

Landmarks seen from narrow streets

Narrow streets leading to particular landmarks are a characteristic element in small towns. Churches near the marketplace, water towers or castles seen in the optical narrowing of a street belong to such landmarks [Colling 2006]. There are many examples of landmarks that contribute to the attractiveness of the landscape

Fig. 9. Bierutów, town hall tower (photo B. Mianowska)

Rys. 9. Bierutów, wieża ratusza (fot. B. Mianowska)

wi jego główną budowlę. Pochodzi sprzed 1512 roku. Jednak po pożarze wzniesiono nowy, w połowie XVI w., o formie renesansowej [Eysymont, Klimek 2012]. Ratusz przebudowywano kilka razy, ostatni remont miał miejsce w 2012 roku. Obecnie jest to budynek dwukondygnacyjny o dachu dwuspadowym rozczłonkowanym, z wysoką wieżą na 39 metrów. Obok wieży umieszczone są sygnaturki z figurami lwów, które pojawiają się też w herbie miasta. Uwagę zwracają piękne, renesansowe szczyty o formie wolutowej lub schodkowej (ryc. 8).

Niezniszczalną, wiodącą rolę rynku może zobrazować przykład Bierutowa. Po działaniach wojennych centrum miasta uległo zrujnowaniu, nie odbudowano ratusza, ale pozostałości ratusza wokół wieży. Wciąż skupia się tu życie mieszkańców (rys. 9).

Dominanty widziane z wąskich uliczek

Charakterystycznym widokiem w małych miastach są wąskie uliczki, które prowadzą do poszczególnych dominant. Zazwyczaj dominantę stanowią kościoły w pobliżu rynku, nieraz wieże wodne lub zamkowe widoczne na zamknięciu optycznym uliczki [Colling 2006]. Można przytoczyć wiele przykładów, gdzie dominanty dodają malowniczości krajobrazowi miasta, jak Chełmsko Śląskie, Zawidów czy Żmigród.

Fig. 10. Zawidów, tower seen from the market (photo B. Mianowska)
Ryc. 10. Zawidów, wieża widoczna z rynku (fot. B. Mianowska)

Warto wspomnieć, że w Zawidowie po działaniach wojennych przetrwały dwa kościoły, jeden czynny – parafialny p.w. św. Józefa, a z drugiego p.w. św. Michała pozostała tylko wieża. Resztę zrujnowanej budowli rozebrano i za zgodą konserwatora zachowano tylko obrys starych murów. Ulicą, która prowadzi z rynku do tej wieży, jest widokowym zamknięciem przestrzeni rynku (ryc. 10).

Podobnie przedstawia się widok z rynku na kościół parafialny, tu także ulica sprawia wrażenie przybliżenia kościoła do rynku. Analogicznie przedstawia się sytuacja w Chełmsku Śląskim i Żmigrodzie, a także w czeskiej Vidnawie, gdzie wąskie uliczki wiodące z rynku do kościołów tworzą niepowtarzalny krajobraz małego miasta (ryc. 11).

Mury obronne

W średniowieczu nie każde miasto było otoczone murami obronnymi, istniały tzw. miasta otwarte, pozbawione tej ochrony. Na Dolnym Śląsku w wielu małych miastach zachowały się znaczne fragmenty systemu obwarowań średniowiecznych, jak mury obronne najeżone blankami, baszty i wieże bramne, pomimo częściowych wyburzeń i rozbiórek trwających przez lata. Obecnie tworzą niepowtarzalny krajobraz urbanistyczny i służą jako atrakcja turystyczna [Kosiński 2000, Gzell 1996].

Fig. 11. Chełmsko Śląskie, view of the church from the market (photo Z. Borcz)
Ryc. 11. Chełmsko Śląskie, widok kościoła z rynku (fot. Z. Borcz)

W Paczkowie miasto zostało otoczone murami w XVI wieku, wówczas także wzniesiono kościół obronny, który stanowi do dziś oryginalny zabytek gotyckiej architektury. Pośród 19 baszt i 3 wież większość zachowała się do naszych czasów. Baszty zbudowane w interesującej

Fig. 12. Paczków, fragment of the wall
(photo A. Borcz)

Ryc. 12 Paczków, fragment murów
(fot. A. Borcz)

Fig. 13. Lwówek Śląski, defensive walls
(photo Z. Borcz)

Ryc. 13. Lwówek Śląski, mury obronne
(fot. Z. Borcz)

Fig. 14. Namysłów, Brama Krakowska
(photo Z. Borcz)

Ryc. 14. Namysłów, Brama Krakowska
(fot. Z. Borcz)

a tourist attractions [Kosiński 2000, Gzell 1996].

The town of Paczków was surrounded with walls in the 16th century. A fortified church, an original monument of Gothic architecture, was also built at the same time. Out of 19 fortified towers and 3 towers most of them have been preserved until present times. Fortified towers were built in an interesting cylindrical shape, half-shell towers are open inward and particular towers were covered with roofs in the form of cone helmets (Fig. 12).

Almost the entire area of the old city in Lwówek Śląski is surrounded with defensive walls with a few towers and gates (Fig. 13).

Ziębice, Namysłów, and Bystrzyca Kłodzka have big gates dating back to the Middle Ages. The gates Brama Krakowska (Cracow Gate) in Namysłów, Brama Paczkowska in Ziębice and Brama Wodna (Water Gate) in Bystrzyca Kłodzka are named after their location. All fortified towers and gates have battlements made of brick or stone and currently, the reconstruction of small balconies and machicolations made of wood is underway. Brama Krakowska (Cracow Gate) in Namysłów leads with its tall tower. The Gate is surrounded with a porch and steps leading up to the Gate. The entire object is available for tourists (Fig. 14).

The two-storey Brama Paczkowska with its cone helmet surrounded with battlements has been well-preserved in Ziębice (Fig. 15).

Brama Wodna in Bystrzyca Kłodzka with its lower helmet, which makes it look more stocky, has a different form. A passage under the gothic arch made of brick has been preserved. Battlement decorations, window frames and crenelles are made of stone (Fig. 16).

Streets and bridges

Small towns are directly connected with the lay of the land. The landscaping needs to take into consideration the difference in height, streets going downward to the river banks and scarps climbing up towards houses that are sitting higher up. They consist of a considerable number of bridges, crosswalks, rail bridges, and flyovers. Shapes of roads, streets and bridges combined with greenery have a considerable influence on the city landscape. Until recently, all cars and TIR lorries had to go through small towns but now, there are more and more by-passes around those areas [Masztalski 2005]. Niemcza seen from road number 8 (E-67) can be mentioned as an example. Before building the ring-road, a transit route passed through the marketplace and the entire old city.

Bridges are an essential element for communication. They have had and will have influence on the shape of settlement networks not only in big cities but also in small towns and villages. Beautiful bridges in Bardo are an important part of the landscape.

formie są cylindryczne, łupinowe otwarte do wnętrza, a poszczególne baszty nakryto daszkami w formie hełmów stożkowych (ryc. 12).

W Lwówku Śląskim prawie cały teren starego miasta jest otoczony murami obronnymi z kilkoma wieżami i bramami (ryc. 13).

Ziębice i Namysłów, a także Bystrzyca Kłodzka posiadają okazałe bramy z czasów średniowiecznych. Bramy te noszą nazwy związane z ich położeniem, jak Brama Krakowska w Namysłowie, Brama Paczkowska w Ziębicach i Brama Wodna w Bystrzycy Kłodzkiej. Wszystkie baszty i bramy zakończone są u szczytu blankami wykonanymi z cegły lub z kamienia, a obecnie są odtwarzane balkoniki i machiuky wykonane z drewna. Ze starego miasta w Namysłowie prowadzi Brama Krakowska z wysoką wieżą. Brama otoczona jest gankiem i wiodącymi do niej schodami. Obecnie całość jest dostępna dla zwiedzających (ryc. 14).

W Ziębicach zachowała się w dobrym stanie Brama Paczkowska, dwupiętrowa z wysokim hełmem w formie stożka i otoczona blankami (ryc. 15).

Nieco inna w swojej formie jest Brama Wodna w Bystrzycy Kłodzkiej, z niższym hełmem, przez co sprawia wrażenie przysadzistej. Zachował się gotycki ostrołukowy przejazd wykonany w cegle, natomiast zdobienia blankami, obramienia okien i strzelnice wykonano z kamienia (ryc. 16).

Ulice i mosty

Małe miasta są bezpośrednio związane z ukształtowaniem terenu. Ich krajobraz musi uwzględniać różnicę wysokości, ulice opadające ku brzegom rzek oraz skarpy wspinające się w stronę położonych wyżej domów. Można zauważyć znaczną liczbę mostków lub kładek na potrzeby pieszych oraz mostów drogowych i kolejowych. Kształty dróg, ulic i mostów połączonych z zielenią mają niebagatelny wpływ na krajobraz miasta. Do niedawna wszystkie samochody osobowe i ciężarowe były zmuszone do przejazdów przez małe miejscowości, obecnie coraz częściej spotyka się obwodnice, które omijają małe miasteczka [Masztalski 2005]. Jako przykład można przytoczyć Niemcęgę widzianą z drogi numer 8 (E-67). Przed wybudowaniem obwodnicy droga tranzytowa przechodziła przez rynek i całe stare miasto.

Mosty są nieodzownym elementem powiązań komunikacyjnych. Miały i nadal mają wpływ na kształt sieci osadniczej nie tylko dużych miast, ale także małych miasteczek i wsi. Do ważnych i pięknych mostów, które wpływają na krajobraz miasta, należy zaliczyć mosty w Bardzie. Miasto położone nad przełomem Nysy Kłodzkiej od dawna posiadało przeprawę mostową. W połowie XVI w. wzniesiono kamienny most, wsparty na potężnych trzech filarach. Po zniszczeniach wojennych został on odbudowany w poprzedniej for-

Fig. 15. Ziębice, Brama Paczkowska
(photo Z. Borcz)

Ryc. 15. Ziębice, Brama Paczkowska
(fot. Z. Borcz)

mie i obecnie stanowi jeden z elementów malowniczego krajobrazu miasta. Mosty łączą prawobrzeżne miasto z Górą Kalwarii, miejscem znanym z wycieczek i pielgrzymek. Dzisiaj istnieją trzy mosty: jeden wspomniany, zabytkowy, i drugi – także drogowy, obok nich na przebieżeniu Nysy Kłodzkiej mieści się most kolejowy (ryc. 17).

Fig. 16. Bystrzyca Kłodzka, Brama Wodna
(photo A. Borcz)

Ryc. 16. Bystrzyca Kłodzka, Brama Wodna
(fot. A. Borcz)

Fig. 17. Bardo, bridge over Nysa Kłodzka (photo B. Mianowska)

Ryc. 17. Bardo, most na Nysie Kłodzkiej (fot. B. Mianowska)

chowice and one in Łądek Zdrój. Prochowice has a historic bridge over Kaczawa River that leads from the old town to a castle. The castle complex dates back to the 14th century, subsequently reconstructed in the 19th century. The bridge is decorated with mermaids and water creatures (Fig. 18).

Another bridge, built in a different era and serving a different function is the one in Łądek-Zdrój. It was built at the beginning of the 20th century on the order of a private client. It connected his villa with a sanatorium at the other bank of the river. The bridge is a unique structure in Poland (Fig. 19).

The unusual character of streets has a large influence on the small town landscape. Streets climb up the scarps and steep slopes, occasionally leading to the river or to particular buildings. Bystrzyca Kłodzka, surrounded by mountain rivers, Bystrzyca and Nysa Kłodzka, sit on hilltops. One of the streets coming from the market is very steep and narrow. It contributes to the charm of the town but is quite arduous for the inhabitants. In Sobieszów, stairs leading to the church were built in place of the street. The passage is quite wide with easy stone paved stairs (Fig. 20).

Architectural details

Such architectural details as arcades, balconies, loggias, portals, windows or niches are very important

The town, which is located above the gorge of Nysa Kłodzka has long had a crossing bridge. A stone bridge supported on three powerful pillars was constructed in the middle of the 16th century. After war damage, it was restored to its original shape and cur-

rently, it contributes to the charm of the city landscape. Bridges connect the right-bank of the city with Góra Kalwaria, a place often visited by tourists and pilgrims. There are three bridges now; a historic one, already mentioned, a road-traffic bridge and next to them, a rail bridge at the necking of Nysa Kłodzka (Fig. 17).

Out of many elevated crosswalks and bridges two of them need to be mentioned: the bridge in Pro-

Fig. 18. Prochowice, bridge (photo Z. Borcz)

Ryc. 18. Prochowice, mostek (fot. Z. Borcz)

Fig. 19. Łądek-Zdrój, private bridge
(photo A. Borcz)

Ryc. 19. Łądek-Zdrój, prywatny mostek
(fot. A. Borcz)

Wśród wielu przykładów kładek i mostków można przytoczyć dwa: z Prochowic i Łądka Zdroju. W Prochowicach istnieje zabytkowy mostek nad rzeką Kaczawą, który prowadzi ze starego miasta do zamku. Zespół zamkowy datowany jest na XIV w., następnie przebudowany w XIX wieku. Mostek został ozdobiony postaciami syren i stworów wodnych. (ryc. 18).

Inny most, pod względem okresu powstania i funkcji, znajduje się w Łądku-Zdroju. Wykonany został z początku XX w. na zlecenie prywatnego właściciela, łączył jego willę z sanatorium na drugim brzegu rzeki. Most posiada oryginalną na terenie Polski formę zadaszaną (ryc. 19).

Na krajobraz małych miast duży wpływ ma nietypowy charakter ulic. Ulice muszą pokonywać skarpy lub strome zbocza, czasami prowadzą w stronę rzeki lub do poszczególnych budynków. W Bystrzycy Kłodzkiej miasto położone jest na wzgórzu, otoczone przez górskie rzeki Bystrycę i Nysę Kłodzką. Jedną z ulic schodząca z rynku w stronę rzeki jest bardzo stroma, a przy tym wąska. Może to dodawać miastu malowniczości, ale dla mieszkańców jest uciążliwe. Natomiast w Sobieszowie w miejscu ulicy znajdują się schody prowadzące do kościoła. Przejście jest dość szerokie, z wygodnymi stopniami utwardzonymi kamieniami (ryc. 20).

Detale architektoniczne

Detal architektoniczny wywiera niemały wpływ na krajobraz małego miasta, można wymienić tu podcienia, balkony, logie, portale, okna, nisze. Wszystkie te elementy związane są ściśle z budynkami [Staffa 2008].

Podcienia miały swój początek w średniowieczu, głównie w domach rzemieślników, przy rynkach, chroniły sklepy i kupców przed niesprzyjającymi warunkami atmosferycznymi. Dzisiaj tak jak dawniej chronią przechodniów. Niekiedy sklepy i kawiarnie, umieszczone w podcieniach kamieniczek, stanowią ozdobę i atrakcję turystyczną rynków. Na Dolnym Śląsku jest wiele miast, które zachowały pierzeje z podcieniami (ryc. 21).

W Jaworze część pierzei została zrujnowana. Po wojnie wzniesiono nowe budynki z nowymi podcieniami, lecz utrzymanymi w stylu epoki (ryc. 22).

Jednym z charakterystycznych detali, które występują często w małych miastach lub kurortach, są balkony. Tradycyjnie pojawiały się przy głównej ulicy w miasteczku, w niewysokich budynkach, na pierwszym piętrze. Zwykle należały do właściciela domu i zwyczajowo mieszkańcy spoglądali z nich na przechodniów. Inną rolę spełniały balkony u zbiegu ulic. Podkreślały znaczenie narożnego budynku

Fig. 20. Sobieszów, a small street
(photo B. Mianowska)

Ryc. 20. Sobieszów, uliczka
(fot. B. Mianowska)

Fig. 21. Lubomierz, small tenement houses
with arcades (photo B. Mianowska)

Ryc. 21. Lubomierz, kamieniczki
z podcieniami (fot. B. Mianowska)

Fig. 22. Jawor, new arcades
(photo Z. Borcz)

Ryc. 22. Jawor, nowe podcienia
(fot. Z. Borcz)

for the landscape of a small town. All these elements are strongly related to buildings [Staffa 2008].

The origin of arcades goes back to medieval times. They were mainly connected with the houses of craftsmen located at marketplaces, where they shielded shops and merchants from adverse weather conditions. Nowadays, like in the old times, they protect passersby. Shops and cafes that are under the arcades of small tenement houses, adorn marketplaces catching the tourists' eye. There are

Fig. 23. Karpacz, veranda combining wood and wall structure (photo A. Borcz)

Ryc. 23. Karpacz, weranda z połączeniem drewna i muru (fot. A. Borcz)

many towns in Lower Silesia that have preserved frontages with arcades (Fig. 21).

A part of the facade in Jawor was destroyed. New buildings with new arcades maintained in the style of the epoch were built after the war (Fig. 22).

Balconies are one of several characteristic details that can frequently be seen in small towns or health resorts. Traditionally, they were often found along the main street of a town on small buildings on the first floor. Usually they belonged to the landlord and house occupants used to watch passersby from the balconies. Balconies on the corner of streets played a different function. Ornamented balustrades and balconies highlighted the meaning of the corner building. As an example can serve a corner at the market in Jawor with its two-storey tenement with balconies on the first and second floor.

For years, health resorts have been developed with houses adapted for receiving health visitors. The houses have balconies, bay windows and verandas, not so often terraces due to climate conditions and use all year round, especially spa houses. Presently, buildings in this style are also being built. They combine wooden and stone elements with a brick wall and can be found in Łądek-Zdrój, Polanica, Karpacz and in many other places (Fig. 23).

Details not directly related to buildings found in towns can be briefly mentioned, and they include

sacral and secular monuments, medieval pillories, wells, water intakes, fountains and many others that contribute to the beauty of the landscape.

A number of noteworthy details can be seen in Międzyzlesie in the oblong market with a church on one side and a facade of small tenement houses further on. The entire marketplace is surrounded with posts decorated with ornamental chains. A tall Marian column sitting in the centre exits into quite a sizeable fountain.

Wells are usually located in markets and squares. They lost their meaning over the years but they adorn buildings and are the remembrance of the past. The Czech city Vindawa with a well in the centre secured with an open screen is an example of such adornment (Fig. 25).

The development of markets and squares in small towns consists of various forms of interesting monuments. Big baroque votive column can be seen in the marketplace in Łądek Zdrój. Dated from 1740 it is surrounded with a stone balustrade. Figures of the following saints in dynamic baroque postures appear on the pedestal: Anna, Joseph and Joachim, St. John Evangelist; Anthony and Lukas are placed higher up. The column is crowned with figures from the Holy Trinity on a ball and on a cross (Fig. 26).

Plenty of towns have votive columns that were erected to show gratitude for salvation from plague or wars. Such columns can be found in

przez umieszczenie ozdobnych balustrad i balkonów. Jako przykład można przytoczyć naroże przy rynku w Jaworze, gdzie znajduje się dwupiętrowa kamienica z balkonami na pierwszym i drugim piętrze.

W uzdrowiskach od lat wznoszono domy przystosowane do wynajmowania dla kuracjuszy z balkonami, wykuszami i werandami, rzadziej z tarasami ze względu na klimat i całoroczne użytkowanie zwłaszcza domów zdrojowych. Obecnie także buduje się budynki w tym stylu, łącząc elementy drewniane z kamieniem i murem ceglany. Można spotkać je w Łądku-Zdroju, Polanicy, Karpaczu i wielu innych (ryc. 23).

Wyróżnia się też detale nie związane bezpośrednio z budynkami, ale występujące w miastach i wnoszące swój wkład do krajobrazu. Można do nich zaliczyć: pomniki sakralne i świeckie, średniowieczne pręgierze, studnie, ujęcia źródeł, fontanny czy inne.

W Międzyzlesiu na podłużnym rynku, zamkniętym z jednej strony kościołem a dalej pierzejami kamieniczek, znajduje się kilka znaczących detali. Całość rynku otoczona jest słupami z ozdobnymi łańcuchami. Pośrodku wznosi się wysoka kolumna maryjna, a obok niej na przedłużeniu dość duża fontanna.

Studnie można spotkać najczęściej na rynkach lub placach. Z biegiem lat straciły swoje gospodarcze znaczenie, ale stanowią ozdobę i pamiątkę dawnych lat. Przykładem

może być czeskie miasteczko Vindawa, gdzie na środku rynku stoi studnia, zabezpieczona ażurową kratą (ryc. 25).

Zagospodarowanie rynków i placów małych miast zawiera różnorodne formy interesujących pomników. Na rynku w Łądku-Zdroju stoi okazała barokowa kolumna wotywna. Pochodzi z 1740 roku, całość otacza kamienna balustrada. Na cokole znajdują się w barokowych dynamicznych pozach figury świętych: Anny, Józefa i Joachima, wyżej umieszczono figury św. Jana Ewangelisty, Antoniego i Łukasza. Kolumnę wieńczy postacie Trójcy Świętej na kuli i krzyż (ryc. 26).

Dużo miast ma na rynku wotywną kolumnę, które były wznoszone w podziękę za ocalenie miasta od zarazy lub wojen. Takie przykłady spotkać można w Dusznikach-Zdroju, Międzyzlesiu, czeskim Letohradzie i wielu innych. W zupełnie innym, nowoczesnym stylu zaprojektowano nieduży pomnik patriotyczny na rynku w Mieroszowie. Wzniesiony po II wojnie światowej, na szerokim cokole, utrzymany jest w formie fragmentu nieregularnej skały. Na cokole umieszczono godło państwowe wraz z napisem. W innym mieście dolnośląskim – Wołowie – na murach obronnych umieszczono rzeźbę stylizowanych wołów z połączanymi rogami, nawiązując do nazwy i herbu miasta. Figury zwierząt są prawie naturalnej wielkości i widoczne są z dość dużej odległości (ryc. 27).

Fig. 26. Łądek-Zdrój, votive column in the market (photo Z. Borcz)

Ryc. 26. Łądek-Zdrój, kolumna wotywna na rynku (fot. Z. Borcz)

Fig. 24. Fountain in the market in Międzyzlesiu (photo Z. Borcz)

Ryc. 24. Fontanna na rynku w Międzyzlesiu (fot. Z. Borcz)

Fig. 25. Vindawa, well in the market (photo Z. Borcz)

Ryc. 25. Vindawa, studnia na rynku (fot. Z. Borcz)

Fig. 27. Wołów, modern sculpture on defensive walls (photo Z. Borcz)

Ryc. 27. Wołów, współczesna rzeźba ustawiona na murach obronnych (fot. Z. Borcz)

Small towns in Lower Silesia do not develop evenly. Some of the authorities try to restore medieval reminiscences by organising knightly tournaments in the scenery of gothic architecture. Internationally recognized health resorts in some of the towns provide powerful modern potential. Sanatoria with swimming pools and equipment built in such places considerably change the landscape of contemporary towns in Lower Silesia. Some other towns make use of favourable conditions that allow to develop hiking or car tourism by building hotels, restaurants, and travel lodges, especially on international routes.

The landscape of small towns in Lower Silesia, whether in low-lying land or in the foothills, is full of charm and shows features distinctive for the past and for new housing developments.

Zuzanna Borcz
Anna Borcz

Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Duszniki-Zdrój, Międzyzlesie, Czech Letohrad and in many others.

The monument in Mieroszów is totally different with its rather small patriotic modern design. Erected after the Second World War, the monument in the form of an irregular piece of rock sits on a wide pedestal with the national emblem and an inscription. Another town in Lower Silesia, Wołów, has defensive walls with a sculpture representing stylized oxen with gold-plated horns referring to the city name and emblem. Animal figures are almost of natural size and can be seen from quite a distance (Fig. 27).

Conclusions

The research on the landscape of small towns in Lower Silesia leads to a number of conclusions. They concern not only the towns with city status but also those that in the course of past years, usually after the Second World War, lost such rights.

Small towns in Lower Silesia have their roots in the Middle Ages, which is mainly reflected in city planning. Even today, we can see marketplaces, town halls, arcades, and small streets optically narrowing towards church towers that evidence their medieval origin. Obviously, town halls, churches, and private houses underwent reconstruction but the old layout of sites and streets had been preserved. It is characteristic that over the course of the years, after destructions of war, many small tenement houses with arcades were reconstructed preserving their former character, as for instance, in Jawor and Mieroszów. Recently, the development of the market in Bard has given it the appearance of a gothic town.

Whole old urban complexes dating from the Middle Ages and particular objects are covered by protection of conservation services and registered as heritage sites.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań krajobrazu małych miast dolnośląskich dochodzi się do kilku wniosków. Dotyczą one nie tylko miast aktualnie mających prawa miejskie, ale także tych, które w przeciągu ubiegłych lat, przeważnie po II wojnie światowej, utraciły je.

Małe miasta dolnośląskie posiadają swoje korzenie z czasów średniowiecza, widoczne to jest przede wszystkim w układzie urbanistycznym. Do dzisiaj można obserwować rynki, ratusze, podcienia, uliczki zakończone optycznie wieżami kościołów, które świadczą o ich średniowiecznym pochodzeniu. Oczywiście, ratusze, kościoły czy domy mieszkalne ulegały przebudowom, ale zachował się dawny układ działek i sieć ulic. Znamienne jest, że na przestrzeni lat, po zniszczeniach wojennych odbudowano szereg kamieniczek z podcieniami, zachowując ich poprzedni charakter, jak to ma miejsce w Jaworze i Mieroszowie. Ostatnio przeprowadzono zagospodarowane rynku w Bardzie, nadając mu częściowo wygląd gotyckiego miasta.

Służby konserwatorskie przede wszystkim obejmują ochroną całe zespoły staromiejskie pochodzące ze średniowiecza, a także poszczególne obiekty, wciągając je do rejestru zabytków.

Małe miasta na Dolnym Śląsku rozwijają się nierównomiernie. Część władz stara się przywołać remini-

scencje średniowieczne poprzez organizację turniejów rycerskich w scenerii gotyckiej architektury. W niektórych miastach od lat istnieją uzdrowiska o międzynarodowej sławie, stanowiąc współczesny potencjał do wykorzystania. Na ich podstawie w niektórych miejscowościach budowane są sanatoria z basenami wraz wyposażeniem, co znacznie zmienia krajobraz współczesnych miast dolnośląskich. W innych miejscowościach wykorzystuje się dogodne warunki do rozwoju turystyki pieszej lub samochodowej, budując hotele, restauracje, domy wycieczkowe, szczególnie na trasach międzynarodowych.

W krajobrazie małych miast dolnośląskich jest dużo piękna, zarówno w miejscowościach nizinnych, jak i podgórskich, wszystkie reprezentują specyficzne cechy związane z przeszłością, a obecnie rozwojem nowych osiedli.

Zuzanna Borcz
Anna Borcz

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Literature – Literatura

1. Bagiński E., 1998. Małe miasta w strukturze osiedleńczej Polski. Oficyna wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
2. Bóhm A., 1998. Wnętrze w kompozycji krajobrazu. Kraków.
3. Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 2011. The role of small towns and villages with urban traditions in the cultural landscape. Architektura Krajobrazu, 2/31.

4. Borcz Z., Borcz A., 2013. Wpływ detalu architektonicznego na krajobraz małego miasta, *The impact of architectural features on the landscape small towns of Lower Silesia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.
5. Colling G., Cresenann Colling C., 2006. 1986, Camillo Sitte: The Birth of Modern City Planning. Dover Publications, Inc., Minessota, New York.
6. CUS 2008, na podstawie Głównego Urzędu Statystycznego.
7. Eysymont R., 2009. Kod genetyczny miasta. Via Nova, Wrocław.
8. Eysymont R., Klimek S., 2012. Walory turystyczne ratuszy Dolnego Śląska. Via Nova, Wrocław.
9. Gzell S., 1996. Fenomen małomiejowości. Wyd. Akapit – DTP, Warszawa.
10. Kosiński W., 2000. Aktywizacja turystyczna małych miast. Monografia 269. Wyd. Politechnika Krakowska.
11. Masztalski R., 2005. Przeobrażenia struktury przestrzennej małych miast Dolnego Śląska po 1945 roku. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
12. Staffa M., 2008. Słownik geografii turystycznej Sudetów. Wyd. I-BIS, Wrocław.